

Облікова картка дисертації

I. Загальні відомості

Державний обліковий номер: 0826U001269

Особливі позначки: відкрита

Дата реєстрації: 30-04-2026

Статус: Захищена

Реквізити наказу МОН / наказу закладу:

II. Відомості про здобувача

Власне Прізвище Ім'я По-батькові:

1. Компанієць Олексій Вікторович

2. Oleksii V. Kompaniiets

Кваліфікація:

Ідентифікатор ORCID ID: 0000-0001-6239-3039

Вид дисертації: доктор філософії

Аспірантура/Докторантура: так

Шифр наукової спеціальності: 032

Назва наукової спеціальності: Історія та археологія

Галузь / галузі знань: гуманітарні науки

Освітньо-наукова програма зі спеціальності: Історія та археологія

Дата захисту: 09-06-2026

Спеціальність за освітою: Історія та археологія

Місце роботи здобувача: Черкаський гуманітарно-правовий ліцей Черкаської міської ради Черкаської області

Код за ЄДРПОУ: 25207937

Місцезнаходження: вул. Надпільна, Черкаси, Черкаський р-н., 18000, Україна

Форма власності: Комунальна

Сфера управління:

Ідентифікатор ROR:

III. Відомості про організацію, де відбувся захист

Шифр спеціалізованої вченої ради (разової спеціалізованої вченої ради): PhD 13121

Повне найменування юридичної особи: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Код за ЄДРПОУ: 02125622

Місцезнаходження: бульвар Шевченка, Черкаси, Черкаський р-н., 18031, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

IV. Відомості про підприємство, установу, організацію, в якій було виконано дисертацію

Повне найменування юридичної особи: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Код за ЄДРПОУ: 02125622

Місцезнаходження: бульвар Шевченка, Черкаси, Черкаський р-н., 18031, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

V. Відомості про дисертацію

Мова дисертації: Українська

Коди тематичних рубрик: 37.23, 87.01.09, 03, 03.19.21, 03.81.33

Тема дисертації:

1. Вплив клімату і надзвичайних явищ природи на сільське господарство та життєдіяльність українського селянства доіндустріальної доби (XVI – XIX ст.)
2. The Impact of Climate and Natural Disasters on Agriculture and the Livelihood of Ukrainian Peasantry in the Pre-Industrial Era (16th–19th Centuries)

Реферат/анотація:

1. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентним загостренням глобальної екологічної кризи. Сучасні температурні антирекорди 2023 – 2024 рр., коли планета вперше перетнула критичну межу Паризької угоди, змушують історичну науку шукати витоки кліматичної вразливості в минулому. Для Східної Європи, зокрема України, де аномальні коливання нині є одними з найвищих на планеті, ретроспективний аналіз природних катаклізмів стає ключем до прогнозування майбутніх ризиків та стратегій адаптації. Традиційні підходи історичної науки нині потребують подолання міждисциплінарних бар'єрів. Перехід до парадигми environmental history дозволяє відмовитися від трактування природи як статичного тла, перетворюючи її на повноправного історичного протагоніста. В Україні цей напрям лише починає свій шлях,

долаючи застарілі крайнощі географічного детермінізму та нігілізму. Дослідження досвіду українського селянства XVI –XIX ст. відкриває нові виміри продовольчої безпеки: те, що нині регулюється глобальними програмами ООН, для доіндустріальної людини було граничним питанням біологічного виживання. Наукова новизна дисертації полягає в тому, що: вперше сформовано базу даних щодо історії коливань клімату та екстремальних явищ природи на українських землях в період доінструментальних метеоспостережень, показано їх вплив безпосередньо на врожайність та здоров'я населення і опосередковано на кон'юнктуру продовольчого ринку і суспільно-політичну активність селянства; п на широкому фактичному матеріалі доведено тезу про те, що «виклики» природи, хоч і не є прямою причиною соціальних катаклізмів, однак посилюють їхній перебіг та інтенсивність; п панорамно показано складні і багаторівневі взаємовідносини між людьми та рештою природи на українських землях доіндустріальної доби; вдосконалено п відомості про врожайність та ціноутворення, про стихійні лиха та протидію їх наслідкам у традиційному суспільстві; дістане подальшого розвитку п концепція природних «викликів» та соціальних «відповідей», а також ідея про природні імпульси як каталізатори історичних подій; п проблема екологічного та натурфілософського знання на українських землях XVI – XIX ст., зокрема, процес переходу від провіденціалістського до раціонального пояснення явищ природи. В процесі роботи над дисертацією нам вдалося виокремити низку положень, що становлять авторське бачення досліджуваної проблематики. Аналіз наукового дискурсу навколо взаємодії соціуму та довкілля в доіндустріальну добу дозволяє констатувати складну еволюцію від накопичення розрізнених емпіричних даних до формування цілісної міждисциплінарної парадигми Environmental History. Спадщина позитивістської школи XIX – початку XX ст., доповнена титанічною роботою представників «Львівської школи» та радянською статистичною традицією, створила надійний фундамент у вигляді верифікованих хронологічних рядів природних аномалій і цінових коливань. Проте тривалий час природний чинник сприймався лише як статичне тло або зовнішній дестабілізатор економіки, тоді як антропологічний вимір – стратегії виживання, ментальні трансформації та повсякденні практики адаптації селянства – залишався в тіні структурно-функціонального аналізу. Таким чином, взаємодія українського соціуму та довкілля у XVI – XIX ст. пройшла шлях від повної підпорядкованості стихії до формування складних адаптивних стратегій. Використання міждисциплінарного інструментарію дозволило довести, що Малий льодовиковий період був не просто зовнішнім фоном, а активним архітектором вітчизняної історії. «Кріогенні шоки», екстремальні повені, інвазії саранчі та епізоотії виступали системними тригерами, що радикалізували соціальну напругу, детермінували перебіг військових конфліктів, а державну машину змушували еволюціонувати в бік інституційного цивільного захисту. Україна цього часу постає як простір високої кліматичної волатильності, де навіть «рік без літа» 1816-го проявився у формі унікальної регіональної аномалії, підкреслюючи складність локальних екосистем. Ментальний ландшафт тогочасного суспільства продемонстрував вражаючу життестійкість, балансуючи між есхатологічним сприйняттям лих як «кари Божої» та прагматичною солідарністю сільських громад. Сформована вернакулярна культура – від специфічної метеорологічної номенклатури до практик «некривавої раті» з природою – цементувала горизонтальні зв'язки, перетворюючи спільну біду на інструмент соціального згуртування. Виживання в умовах «тиранії зернових» стало можливим лише завдяки глибокій трансформації матеріального побуту: архітектурним змінам, корекції раціону та поступовому переходу до науково обґрунтованої агротехніки. Таким чином, історія українського селянства постає не як пасивне очікування кліматичного фатуму, а як безперервний, творчий і часто болісний діалог людини з довкіллям, що зрештою визначив межі міцності та вектори модернізації традиційного соціуму.

2. The urgency of this study is driven by the unprecedented intensification of the global ecological crisis. As the record-breaking temperatures of 2023 – 2024 push the planet past the critical thresholds of the Paris Agreement, historical science is forced to look backward to decode the DNA of climate vulnerability. For Eastern Europe – and Ukraine specifically, where current anomalies rank among the most extreme on earth – a retrospective autopsy of natural cataclysms offers the essential key to forecasting future risks and refining adaptation strategies. Moving beyond traditional historiography requires dismantling entrenched interdisciplinary silos. Embracing the environmental history paradigm allows us to reject the view of nature as a static backdrop, positioning it instead as

a dynamic historical protagonist. In the Ukrainian context, this approach is only beginning to find its footing, moving past the obsolete binaries of geographical determinism and nihilism. Examining the 16th – 19th-century Ukrainian peasantry reveals forgotten dimensions of food security; what is now managed by global UN frameworks was, for the pre-industrial individual, a raw struggle for biological survival. The scholarly novelty of this dissertation is substantiated by the following contributions: For the first time: □ A comprehensive database encompassing paleoclimatic fluctuations and extreme natural phenomena within Ukrainian territories during the pre-instrumental era has been constructed. The study delineates their immediate impact on agricultural yields and public health, while tracing their indirect pressure on food market volatility and the socio-political mobilization of the peasantry. □ Utilizing an extensive body of empirical evidence, the thesis demonstrates that while environmental «challenges» are rarely the sole cause of social cataclysms, they significantly amplify the trajectory and intensity of historical upheavals. □ A panoramic reconstruction of the multi-layered interactions between human populations and the broader ecosystem in pre-industrial Ukraine has been achieved, moving beyond a human-centric narrative. Refined and expanded: □ Existing data regarding harvest dynamics and price-setting mechanisms have been synthesized with records of natural disasters, providing a clearer picture of how traditional societies mitigated the fallout of environmental shocks. Further developed: □ The conceptual framework of environmental «challenges» and social «responses» has been advanced, specifically highlighting natural impulses as critical catalysts in the historical process. □ The evolution of ecological and naturo-philosophical thought in 16th–19th century Ukraine has been re-evaluated, documenting the intellectual transition from providentialist interpretations to rational, empirical explanations of natural phenomena. As a result of this inquiry, the author has secured original findings that reveal a personalized contribution to the field, bridge existing historiographical gaps, and offer a more nuanced understanding of the socio-ecological fabric of early modern Ukraine. In synthesizing this research, it is evident that the interaction between Ukrainian society and its environment from the 16th to the 19th centuries moved from total subordination to the elements toward the formation of complex adaptive strategies. Using a multidisciplinary toolkit, it has been demonstrated that the Little Ice Age was an active architect of national history. Cryogenic shocks, extreme floods, locust plagues, and epizootics were systemic triggers that radicalized social tension, determined the course of military conflicts, and forced the state machine toward institutional civil defense. Ukraine during this period emerged as a space of high climatic volatility, where even the global «Year Without a Summer» of 1816 manifested as a unique regional anomaly, highlighting the complexity of local ecosystems. The mental landscape of the time showed remarkable resilience, balancing eschatological views of «divine punishment» with the pragmatic solidarity of rural communes. The resulting vernacular culture – from specific meteorological nomenclature to the practices of a «bloodless crusade» with nature – soldered horizontal ties, turning shared misfortune into a tool for social cohesion. Survival under the «tyranny of grain» was made possible only through a profound transformation of material life: structural changes in architecture, dietary adjustments, and a gradual shift toward scientifically grounded agrotechnics. Thus, the history of the Ukrainian peasantry appears not as a passive wait for climatic doom, but as a continuous, creative, and often painful dialogue between humanity and the environment, which ultimately defined the limits of endurance and the vectors of modernization for the traditional socium.

Державний реєстраційний номер ДіР:

Пріоритетний напрям розвитку науки і техніки: Фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави

Стратегічний пріоритетний напрям інноваційної діяльності: Не застосовується

Підсумки дослідження: Нове вирішення актуального наукового завдання

Публікації:

- Компанієць О. В. Надзвичайні явища природи та їх вплив на життєдіяльність населення українських земель в умовах Національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр. Інтермарум: історія, політика, культура. 2022. Вип. 11. С. 8–31.
- Компанієць О. В. Надзвичайні явища природи та їх вплив на соціально-економічний розвиток Кримського ханства у XVII ст. Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Vol. 6(58). С. 23–31.
- Компанієць О. В. Нашестя саранчі та їх вплив на життєдіяльність населення українських земель XVI – XVIII ст. Український селянин : зб. наук. праць. 2024. Вип. 33. С. 19–37.
- Компанієць О. В. Роль Дмитра Багалія та Івана Крип'якевича у становленні «Environmental Hazards history» в українській історіографії. «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. 2022. Вип. 174 (№ 7). 2022. С. 42–46.
- Kompaniets, O., Morozov, A. Influence of the typhoid pandemic on the vital activity of population of Ukraine under conditions of military conflicts and war devastation (1919 – 1923). Український селянин : зб. наук. праць. 2019. Вип. 21. С. 56–86.
- Компанієць О. В. Повені та їх вплив на життєдіяльність населення українських земель XVI – XVIII століть. Ріки Степової України: екологічна історія : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Запоріжжя, Україна, 11 вересня 2020 року) / упор. С. М. Білівненко, В. І. Мільчев, А. Г. Олененко, К. А. Петрова, В. М. Філас. Запоріжжя : вид-во Хортицької національної академії, 2021. С. 48–65.
- Компанієць О. В. Предмет, становлення, інституціоналізація та перспективні напрямки розвитку екологічної історії (environmental history). Тридцята наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій / За ред. В.В. Масценка, В.В. Тельвака. Черкаси : Осередок НТШ у Черкасах, 2020. С. 27–36.

Наукова (науково-технічна) продукція:

Соціально-економічна спрямованість:

Охоронні документи на ОПІВ:

Впровадження результатів дисертації: Впровадження не планується

Зв'язок з науковими темами: 0123U101600

VI. Відомості про наукового керівника/керівників (консультанта)

Власне Прізвище Ім'я По-батькові:

1. Морозов Анатолій Георгійович

2. Anatoliy G. Morozov

Кваліфікація: д. і. н., професор, 07.00.01

Ідентифікатор ORCID ID: 0000-0001-5486-235X

Додаткова інформація:

Повне найменування юридичної особи: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Код за ЄДРПОУ: 02125622

Місцезнаходження: бульвар Шевченка, Черкаси, Черкаський р-н., 18031, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

VII. Відомості про офіційних опонентів та рецензентів

Офіційні опоненти

Власне Прізвище Ім'я По-батькові:

1. Лазуренко Валентин Миколайович

2. Valentyn M. Lazurenko

Кваліфікація: д. і. н., професор, 07.00.01

Ідентифікатор ORCID ID: 0000-0002-3441-4485

Додаткова інформація:

Повне найменування юридичної особи: Черкаський державний технологічний університет

Код за ЄДРПОУ: 05390336

Місцезнаходження: бульвар Шевченка, Черкаси, Черкаський р-н., 18006, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

Власне Прізвище Ім'я По-батькові:

1. Коріненко Павло Степанович

2. Pavlo Korinenko

Кваліфікація: д. і. н., професор, 07.00.01

Ідентифікатор ORCID ID: 0000-0002-4068-1491

Додаткова інформація:

Повне найменування юридичної особи: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Код за ЄДРПОУ: 02125544

Місцезнаходження: вул. М. Кривоноса, Тернопіль, Тернопільський р-н., 46027, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

Власне Прізвище Ім'я По-батькові:

1. Кузнець Тетяна Володимирівна

2. Tetiana V. Kuznets

Кваліфікація: д. і. н., професор, 07.00.01

Ідентифікатор ORCID ID: 0000-0002-9282-110X

Додаткова інформація:

Повне найменування юридичної особи: Уманський національний університет

Код за ЄДРПОУ: 00493787

Місцезнаходження: вул. Інститутська, Умань, Уманський р-н., 20301, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

Рецензенти

Власне Прізвище Ім'я По-батькові:

1. Фареній Ігор Анатолійович

2. Ihor A. Farenii

Кваліфікація: д.і.н., професор, 07.00.01

Ідентифікатор ORCID ID: 0000-0001-5176-6055

Додаткова інформація:

Повне найменування юридичної особи: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Код за ЄДРПОУ: 02125622

Місцезнаходження: бульвар Шевченка, Черкаси, Черкаський р-н., 18031, Україна

Форма власності: Державна

Сфера управління: Міністерство освіти і науки України

Ідентифікатор ROR:

VIII. Заключні відомості

**Власне Прізвище Ім'я По-батькові
голови ради**

Присяжнюк Юрій Петрович

**Власне Прізвище Ім'я По-батькові
головуючого на засіданні**

Черевко Олександр Володимирович

**Відповідальний за підготовку
облікових документів**

Хоменко Денис Володимирович

Реєстратор

Юрченко Тетяна Анатоліївна

**Керівник відділу УкрІНТЕІ, що є
відповідальним за реєстрацію наукової
діяльності**

Юрченко Тетяна Анатоліївна